

І. С. Макар

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Риторичні питання в контексті ідіостилю Лонга (на матеріалі роману „Дафніс і Хлоя”)

Макар І. С. Риторичні питання в контексті ідіостилю Лонга (на матеріалі роману «Дафніс і Хлоя»). У статті охарактеризовано риторичні питання у тексті роману давньогрецького письменника кінця II ст. н.е. Лонга „Дафніс і Хлоя”. Доведено, що залежно від лексичного наповнення риторичні питання посилюють різноманітні емоційно-оцінні значенні відтінки: здивування, радості, суму, сумніву, страждання тощо. З'ясовано синтаксично-стилістичну природу риторичних питань, які виформовують у тексті роману три групи: емоційно-експресивні ствердження, емоційно-експресивні заперечення та власне риторичні запитання. Визначено їхню роль для ідіостилю письменника.

Ключові слова: *риторичне питання, риторична фігура, інтонація, ідіостиль, Лонг.*

Макар И. С. Риторические вопросы в контексте идиостиля Лонга (на материале романа «Дафнис и Хлоя»). В статье охарактеризованы риторические вопросы в тексте романа древнегреческого писателя конца II в. н.э. Лонга „Дафнис и Хлоя”. Доказано, что в зависимости от лексического наполнения риторические вопросы усиливают разнообразные эмоционально-оценочные оттенки: удивления, радости, печали, сомнения, страдания и др. Определена синтаксическая и стилистическая природа риторических вопросов, которые образуют в тексте романа три группы: эмоционально-экспрессивные утверждения, эмоционально-экспрессивные отрицания, а также собственно риторические вопросы. Выяснена их роль для идиостиля писателя.

Ключевые слова: *риторический вопрос, риторическая фигура, интонация, идиостиль, Лонг.*

Makar I. S. The rhetorical questions in the context of Longus' idiostyle (based on the text of the novel «Daphnis and Chloe»). In the article rhetorical questions are described in the text of the novel of ancient greek writer of the end of the 2nd century Longus „Daphnis and Chloe”. It is well-proven that depending on the lexical filling rhetorical questions strengthen various emotionally-estimative inflections: surprise, gladness, sadness, doubt, suffering etc. Syntactic and stylistic nature of rhetorical questions is found out, they are forming three groups in the text of the novel: emotionally-expressive statements, emotionally-expressive negations and properly rhetorical questions. The role of rhetorical questions for writer's idiostyle is discovered.

Key words: *rhetorical question, rhetorical figure, intonation, idiostyle, Longus.*

Риторичне питання як засіб експресивного синтаксису неодноразово ставало предметом спеціального розгляду (І. Арнольд, Ш. Баллі, Т. Мелкумова, О. Пономарів, З. Франко, С. Шабат-Савка та ін.). Одні мовознавці вважали, що риторичне питання — термін неправомірний. Зокрема, Ш. Баллі зазначав, що «насправді риторичне питання — це зовсім не питання, і це явище не має ніякого стосунку до риторики. Це просто непрямий експресивний засіб, який символізує більше чи менше визначену групу почуттів, користуючись за допомогою виразністю голосу» [2:308].

Дослідниця І. В. Арнольд зараховує риторичні питання до *переосмислених* або ж *транспонованих* синтаксичних структур [1].

Беззаперечним є той факт, що мовець (автор питання), риторично запитуючи, не розраховує отримати відповідь на своє питання, бо ця відповідь неважлива чи неможлива. Тому прийнято вважати риторичні питальні

конструкції репрезентантами непитальних значень. «Використання питальних конструкцій для вираження непитальних значень, — зазначає С. Т. Шабат, — здійснюється на основі нейтралізації питальної семантики, яка переходить на конотаційний рівень. У невласно-питальних реченнях комунікативний намір мовця є асиметричним до питальної форми. Адже це не запит про необхідну інформацію, не чітко визначено апелюючу до конкретного адресата з метою заповнити прогалини у знаннях, не прагнення автора запити задовольнити власну когнітивну цікавість, а експресивне ствердження / заперечення, спонування, емоції чи оцінка, засіб підтримання контакту чи активізації уваги співрозмовника» [8:123].

Риторичне питання відзначається «великим зарядом експресії, тому широко вживається в усіх стилях мовлення» [6:240–241]. Семантична і функціональна специфіка рито-

ричних питань передбачає їх високу частотність не тільки в ораторському мовленні, а й в інших функціональних стилях, передусім у мовленні художньому, публіцистичному, науковому, особливо в текстах полемічного змісту. Основне комунікативне спрямування цих синтаксичних конструкцій полягає в тому, аби викликати певну експресію, ілюзію розмови, діалогу, що начебто відбувається у присутності читача і за його участю [7:573].

Дещо інше визначення знаходимо в енциклопедичному словнику-довіднику «Культура мовлення»: *Риторичне питання* або *еротема* (грец. *erotema* — питання) — стилістична фігура, що являє собою питальне за формою речення, яке має значення емоційно посиленого твердження чи заперечення; це позитивне чи негативне судження у формі питального речення [5:592]. Така асиметрія форми і змісту є механізмом, що забезпечує експресивність цієї фігури, яку деякі автори не безпідставно розглядають серед граматичних тропів, оскільки питальне речення вживається не у своєму власному (прямому) значенні.

У сучасній риторичній науці риторичне питання характеризують як ефективну фігуру діалогізації монологічного мовлення, що слугує для змістового та емоційного виокремлення її смислових центрів, для формування емоційно-оцінного ставлення адресата до предмета мовлення, а також для представлення його в особливо важливих «етапах міркування» [5:592]. Таке витлумачення риторичного питання пояснює його широке використання в публічному монологічному мовленні.

Роман Лонга «Дафніс і Хлоя», що належить до кінця II ст. н.е., епохи, у яку спостерігалася намагання відновити риторичну традицію, вважають своєрідним практикумом із красномовства, оскільки в мові цього твору можемо знайти майже всі фігури, перелічувані риторикою. Правда, одні фігури письменник використовує частіше, інші — рідше, але загалом він дуже добре володіє усіма технічними прийомами побудови стилістичних фігур, які роблять його прозу поетичною та експресивно наснаженою.

Актуальність теми дослідження зумовлена увагою лінгвістів до проблем сучасної лінгвістичної стилістики, де простежуємо новий погляд на природу синтаксичних, риторичних та стилістичних фігур, що їх активно використовують у різних мовах. **Мета нашого дослідження** полягає в характеристиці риторичних питань як фігур думки в тексті роману давньогрецького письменника кінця II ст. н.е. Лонга «Дафніс і Хлоя».

Наукова новизна дослідження зумовлена відсутністю спеціальних праць, присвячених дослідженню синтаксичних та стилістичних параметрів риторичного питання, на матеріалі давньогрецької мови.

У лінгвістичних словниках і посібниках немає чітко визначеної кількості фігур мовлення, що спричинює і різні їх класифікації. Згідно з античною класифікацією фігур, розрізняють фігури думки, фігури слова та фігури фрази [3:447].

Український учений і літературознавець кінця XIX — початку XX ст. В. Домбровський поділяв усі фігури мови на три групи відповідно до того, чи фігура змінює тільки зовнішню (звукову) форму вислову, чи також і внутрішню (логічно-синтаксичну) його будову: 1) *фігури милозвучності*, або *евфонічні*: а) фігури повторення, або ітеративні (*епаналепса*, *епанастрофа*, *анафора*, *епіфора*, *цикл*, *рефрен*); б) фігури звукові, або фонетичні (*алітерація*, *асонанс*, *рима*, *парономазія*, *анномінація*, *ономатопея*); 2) *синтаксичні*, що охоплюють формальні зміни в складні речень (*паралелізм*, *інверсія*, *хіязм*, *асиндет* і *полісиндет*, *парантеза*, *еліпс*, *ярмо*, *анаколут*); 3) *риторичні*, у яких як результат аналітичної праці розуму або під впливом почуття змінена логічна й риторична форма вислову: а) *емфатичні* (*антитеза*, *оксимора*, *парадокс*, *ступенювання*, *епексегеза*, *дієреза*); б) *патетичні* (*оклик*, *апострофа*, *риторичне запитання*, *сумнів*, *апокриза*, *апосіопеца*, *епанортоза*) [4:102–151].

Ми ставимо перед собою **завдання** — з'ясувати синтаксичну і стилістичну природу риторичних питань та визначити їхню роль для ідіостилію Лонга.

Об'єктом дослідження слугує текст давньогрецького роману «Дафніс і Хлоя». **Предметом** нашого дослідження є синтаксичні та стилістичні характеристики риторичних питань як виразників стилю Лонга.

Риторичне питання, відоме в античності під грецькою назвою **ἑρώτημα** і латинською **interrogatio**, — це фігура мови, що використовується як засіб передачі діалогу з уявним співрозмовником. Наприклад, у романі Лонга такими уявними співрозмовниками є міфічні істоти та божества. Чимало риторичних питальних речень у тексті роману вживаються як такі, що адресовані німфам, від яких автор не сподівається отримати відповідь на поставлене запитання. Наприклад: Ἄφ' ὑμῶν ἦρπάσθη Χλόη, καὶ τοῦτο ὑμεῖς ἰδεῖν ὑπερείνατε; ἢ τοὺς στεφάνους ὑμῖν πλέκουσα, ἢ σπένδουσα τοῦ πρώτου γάλακτος, ἧς καὶ ἡ οὐρίγξ ἦδε

ἀνάθημα; (2,22,1) — *У вас схопили Хлою, і ви на це спокійно дивилися?* [схопили] *ту, яка вам плела віночки, приносила офіру з першого молока і цю сирінгу подарувала?* ποίοις ποσὶν ἄπειμι παρὰ τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα ἄνευ τῶν αἰγῶν, ἄνευ Χλόης, λειπεργάτης ἐσόμενος; (2,22,3) — *Яким же я з'явлюсь до батька і матері без кіз, без Хлої, що буду робити?* Фіксуємо низку риторичних питань, звернених до мойр, богинь долі, напр.: Фίλαι Μοῖραι, οὐ ταῦτα ἡμεῖς συνεξεθήκαμεν ἰδίῳ παιδί; οὐκ εἰς τούτους τοὺς ἀγροὺς κομίσοισαν Σωφροσύνην ἀπεστείλαμεν; (4, 21, 3) — *О милі мойри, чи не це ми поклали нашої власної дитині? Чи ж не послали ми Софросину, щоб віднесла на ці поля?*

Риторичні запитання бувають і тоді, коли вони адресовані до самого мовця, як-от: (Дафніс:) Τί ποτέ με Χλόης ἐργάζεται φίλημα; (1,18,1) — *Що колись наробив мені поцілунок Хлої?* ἄρα φαρμάκων ἐγεύσατο Χλόη μέλλουσά με φιλεῖν; πῶς οὖν οὐκ ἀπέθανεν; (1,18,2) — *чи Хлоя випила якусь з отрут, маючи намір мене поцілувати? Отож, яким чином не померла?* ἀρά μου καὶ Δόρκων εὐμορφότερος ὀφθήσεται; (1,18,2) — *Чи ж Доркон виглядатиме вродливішим від мене?*

У художніх творах риторичні питання з'являються в контекстах, які виражають сильні емоційні рухи і / або оцінки, що безпосередньо пов'язане з лексичним наповненням конструкцій риторичного питання. Залежно від лексичного наповнення риторичне питання створює емоційно-оцінну тональність (здивування, радість, сумнів, страждання та ін.).

Інтонція відіграє дуже важливу роль в утворенні риторичного питання, будучи в окремих випадках, у поєднанні з контекстом, єдиною відмінністю риторичного питання від власне-питальних речень.

Риторичне питання слугує зазвичай засобом вираження **здивування**: Τί δ' ἂν ἐφεύδετο Λάμων μέλλων ἀνθ' ἐνός δύο λαμβάνειν αἰπόλους; πῶς δ' ἂν καὶ ταῦτα ἐπλάσεν ἄγροικος; (4, 20, 2) — *Чому ж Ламон мав брехати, адже ж він міг отримати замість одного двох пастухів? Як же він, селянин, міг таке вигадати?; **обурення**: μὴ γὰρ οὐκ ἦσαν ἀπὸ σταδίου γείτονες; (3, 6, 3) — *Хіба ж немає ближчих сусідів?* καὶ ποῦ τὰ ἴχνη τοῦ λύκου; (3, 6, 3) — *І де ж сліди вовка?* τί οὖν θηράσας οὐκ ἄπει; (3, 6, 3) — *Отож, наловивши, чому не ідеш геть?* πατρί δὲ τίς καὶ μητρὶ παρθένου τοῦτο ὁμολογεῖ; (3, 6, 3) — *Чи це він говорить батьку і матері дівчини?* Τίς οὖν σοι γένωμαι; (3,10,3) — *Чим же я є для тебе?; **журби, суму**: καίτοι τίς**

οὐκ ἂν ἐραστὴν ἠλέησεν, ὃν ἔδει φοβεῖσθαι τὸν ἐρώμενον; (4, 17, 4) — *Отож, хто не пожаліє закоханого, якому треба боятися коханого?; **розпачу**: τί γὰρ αὐτὸν ὀμνύειν ἀντὶ τῶν Νυμφῶν τὰς αἴγας ἐκέλευον; (4, 27, 2) — *Чому ж я веліла йому присягти на кіз, а не на німф?* та ін.*

Об'єднання риторичних питань з іншими виражальними засобами створює підвищений емоційний ефект, як і часто вживаний повтор самих риторичних питань, нанизування їх у романі «Дафніс і Хлоя». Особливо ефектний такий «каскад» риторичних питань, поєднаних із вигуками і обрамлених іншими стилістичними фігурами [5:595]. Наприклад, закохана у Дафніса Хлоя звертається до німф, використовуючи низку риторичних питань: τίς ὑμᾶς στεφανώσει μετ' ἐμέ; τίς τοὺς ἀθλοὺς ἄρνας ἀναθρέψει; τίς τὴν λάλον ἀκρίδα θεραπεύσει, ἣν πολλὰ καμοῦσα ἐθήρασα, ἵνα με κατακομίζη φθειρομένη πρὸς τὰ ἄντρα; (1,14,4) — *Хто ж вас буде увінчувати після мене (як мене не стане)? Хто ж годуватиме нещасних ягнят? Хто піклуватиметься буде балачучим цвіркуном, якого я, приклавши чимало зусиль, зловила, щоб він приспієвував мені до сну поблизу гроту?*

Особливою емоційністю з використанням риторичних питань пронизаний монолог Ламона, який кричав і плакав, звертаючись до бога Діоніса, через знищений волопасом Лампісом сад пана, про який він дбав: Οὐδὲ σύ, δέσποτα Διόνυσε, τὰ ἄθλια ταῦτα ἠλέησας ἄνθη, οἷς παρῶκεις καὶ ἔβλεπες, ἀφ' ὧν ἐστεφάνωσά σε πολλάκις καὶ ἑτερπόμην; Πῶς, πῶς δεῖξω νῦν τὸν παράδεισον τῷ δεσπότη; Τίς ἐκείνος θεασάμενος ἔσται; (4, 8, 4) — *А ти, володарю Діонісе, чи ти теж не змилосердився над нещасними квітами, серед яких ти живеш і дивився, якими я тебе часто увінчував і насолоджувався? Як, як же я тепер покажу сад господарю? Що він подумає, таке побачивши?*

Уявним адресатом у романі є дійові особи, які в даний час відсутні. Такі речення складають риторичні структури, що слугують компонентами внутрішніх монологів, наприклад, Дафніса, який розмірковує про викрадену розбійниками Хлою, якої зараз немає поряд з ним: ἄρα καὶ σύ, Χλόη, τοιαῦτα πάσχεις; ἄρα μέμνησαι τοῦ πεδίου τοῦδε καὶ τῶν Νυμφῶν τῶνδε κάμοῦ; ἢ παραμυθοῦνται σε τὰ πρόβατα καὶ αἱ αἴγες αἰχμάλωτοι μετὰ σοῦ γενόμεναι; (2, 22, 4) — *Чи ж і ти, Хлоє, так само страждаєш? Чи ти згадуєш ці поля, і німф, і мене? Чи мо-*

жуть порадувати тебе кози й вівиці, захоплені разом з тобою?

Дещо незвичними у романі є риторичні структури, які нібито проголошують Дафніс і Хлоя одночасно: τί οὖν ταῦτα ἀλγοῦμεν, τί δὲ ἀλλήλους ζητοῦμεν; (2, 8, 3) — *Отож, чому ми через це страждаємо, чому ми шукаємо одне одного? πῶς ἂν τις αὐτὸ λάβοι; καὶ πῶς ἂν τις αὐτὸ φύγοι;* (2, 8, 4) — *Як же його [Ерота] можна зловити? І в якій спосіб хтось міг би уникнути цього?*

Риторичні питальні речення письменник використовує і як елементи сновидінь, зокрема у другій частині роману розповідається про те, що Пан з'явився у сні стратегу і нібито запитав його: Ἦ πάντων ἀνοσιώτατοι καὶ ἀσεβέστατοι, τί ταῦτα μαινομένας φρεσὶν ἐτολμήσατε; (2, 27, 1) — *О, ви зі всіх найбезбожніші і найнечестивіші, що відважилися на це, зійшовши з розуму?*

У тексті роману Лонга «Дафніс і Хлоя» риторичні питання виформовують три групи: 1) емоційно-експресивні ствердження; 2) емоційно-експресивні заперечення та 3) власне риторичні запитання.

Стверджувальне розповідне значення притаманне тим риторичним запитанням, у складі яких функціонує заперечна частка *не* (οὐκ). Подана формально-питальна структура актуалізується як повідомлення. Мовець не ставить собі за мету одержання якоїсь інформації, він апелює до співрозмовника для того, щоб передати свої думки, як-от: τίς ἐκέϊθεν οὐκ ἂν εὔξαιτο λαβεῖν ἐραστῆς λευκὰ φίλματα; (4,17,6) — *Який же закоханий не мріяв би отримати білосніжні поцілунки?* Питальна форма надає висловленню ствердного емоційно-експресивного забарвлення.

У таких реченнях сема «запитання» відводиться на другий план, а реалізується сема «повідомлення» [9:220].

У реченнях, де риторичні запитання реалізують емоційно забарвлене заперечення, акцентується категоричність заперечення, неможливість, всезагальність і безумовність ситуації. Наприклад: οὐ γὰρ εὐθύς ἦν ἄπιστον ἐκ τοιοῦτου γέροντος καὶ μητρὸς εὐτελοῦς υἱὸν καλὸν οὕτω γενέσθαι; (4, 20, 2) — *Бо чи відразу не було невірогідним, що у такого старця і простої матері такий гарний син народився?* Емоційно-заперечні риторичні запитання містять приховане модальне значення заперечення, негативну оцінку того, що відбувається, чи протест проти висловленого співрозмовником.

Власне риторичні запитання виникають у результаті роздумів не тільки над філософськими проблемами життя, але й над особистими. Внутрішній монолог Дріаса сповнений роздумами про походження Дафніса: ἄρα καὶ τοῦτον ἐξέθηκέ τις ὡς Χλόην; ἄρα καὶ τοῦτον εὔρε Λάμων, ὡς ἐκείνην ἐγώ; ἄρα καὶ γνωρίσματα ὅμοια παρέκειτο τοῖς εὐρεθεῖσιν ὑπ' ἐμοῦ; (3, 32, 2) — *Чи ж і його хтось підкинув, як Хлою? Чи ж і його Ламон знайшов, як я її? Чи і при ньому лежали розпізнавальні речі подібно до знайдених мною?*

Отже, як бачимо, риторичне питання не вимагає відповіді, а його питальна структура і специфічна інтонація використовується для того, щоб привернути увагу, зробити переконаливішою висловлювану думку, підвищити емоційний вплив на слухача / читача. Використання риторичних питальних структур у тексті роману вважаємо однією з найвиразніших рис ідіостилю Лонга.

Література

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. — Л. : Просвещение, 1973. — 304 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. — М. : Прогресс, 1961. — 394 с.
3. Гаспаров М. Л. Об античной поэзии: Поэты. Поэтика. Риторика / М. Л. Гаспаров. — СПб. : Азбука, 2000. — 480 с.
4. Домбровский В. Українська стилістика і ритміка. Українська поезика / Володимир Домбровский. — Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 2008. — 488 с. — (Cogito: навчальна класика).
5. Культура русской речи: энциклопедический словарь — справочник / [под общ. руков. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева]. — М. : Наука, 2003. — 837 с.
6. Пономарів О. Д. Стилистика сучасної української мови : [підручник] / О. Д. Пономарів. — К. : Либідь, 1992. — 248 с.
7. Франко З. Т. Риторичне питання / З. Т. Франко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. — 3-є вид., зі змінами і доп. — К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2007. — С. 573.
8. Шабат С. Т. Структурно-семантичні моделі риторичних питань / С. Т. Шабат // Наукові записки. — Тернопіль : ТДПУ, 2001. — Вип. 5. — С. 122—129. — (Мовознавство).

9. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові : [монографія] / С. Т. Шабат-Савка. — Чернівці : Букрек, 2014. — 412 с.

10. Schönberger O. Longos. Hirtengeschichten von Daphnis und Chloe. Griechisch und deutsch / Otto Schönberger. — Berlin : Akademie-Verlag, 1973. — 215 s.